

УДК 343.91:159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.19>

Леган Ірина Миколаївна,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-2933-4971

Мороз Оксана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-0113-9253

Коршак Валерія Сергіївна,

здобувач вищої освіти за спеціальністю 081 «Право»
та за спеціальністю 053 «Психологія»
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID ID: 0009-0007-3971-0287

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ: МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ

THE IDENTITY OF THE OFFENDER: MORAL, PSYCHOLOGICAL AND CRIMINAL LAW FEATURES

Статтю присвячено дослідженню даних про особу злочинця як елемента морально-психологічних та кримінально-правових характеристик. У даній статті розглянуто поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» та «особистість злочинця» з різних наукових підходів, визначено загальні та специфічні характеристики особи злочинця, що впливають на її суспільну небезпечність та роль у судовому процесі. Автори здійснюють спробу визначити основні риси, притаманні злочинцю, який вчиняє кримінальне правопорушення з позиції кримінології та психології. Даний підхід надає можливість комплексного підходу у визначенні основних характеристик такої особи. У статті аналізується метод профайлінгу, який дозволяє виявляти злочинців та аналізувати їхні злочинні наміри, зокрема за допомогою психологічного аналізу та візуального спостереження. Підкреслено важливість врахування психологічних характеристик особи злочинця в контексті визначення кримінальної відповідальності та запобігання кримінальним правопорушенням. Визначено, що дослідження особи злочинця є актуальним та необхідним аспектом в умовах запобігання та протидії злочинності та в розумінні причин та мотивацій, які лежать в основі кримінальних дій.

У статті проаналізовано поняття особи злочинця з морально-психологічного аспекту, що включає в себе аналіз моральних та психологічних чинників, які впливають на його поведінку та вчинки. Цей підхід має на меті розкрити внутрішні мотиви та етичні аспекти, що стоять за кримінальним правопорушенням, а саме моральні цінності та етичні переконання, мотивацію, психологічний стан, моральний розвиток і виховання. Крім того, у статті проаналізовано й поняття особи злочинця з кримінально-правового аспекту, що є важливою складовою судового процесу та кримінально-правової системи і включає в себе аналіз правопорушень, обставин їх скоєння, визначення вини та встановлення можливого покарання, розгляд можливостей реабілітації та проведення судового розгляду. Дослідження особи злочинця з кримінально-правового погляду виконується з дотриманням встановлених законом процедур та засобів доказування, щоб забезпечити справедливий та об'єктивний судовий процес, у результаті якого приймаються важливі рішення щодо відповідальності та покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічний аналіз, психологічні характеристики, патерни поведінки, профайлінг, злочинна поведінка.

The article is devoted to the study of data on the identity of the criminal as an element of moral-psychological and criminal-legal characteristics. This article examines the concepts of "the subject of a criminal offense" and "the personality of a criminal" from different scientific approaches, and defines the general and specific characteristics of the criminal's personality that affect

his social danger and role in the judicial process. The authors attempt to determine the main features of a criminal who commits a criminal offense from the perspective of criminology and psychology. This approach provides the possibility of a comprehensive approach in determining the main characteristics of such a person. The article analyzes the method of profiling, which allows identifying criminals and analyzing their criminal intentions, in particular by means of psychological analysis and visual observation. The importance of taking into account the psychological characteristics of the criminal in the context of determining criminal liability and preventing criminal offenses is emphasized. It was determined that the investigation of the identity of the criminal is a relevant and necessary aspect in terms of preventing and countering crime and in understanding the reasons and motivations that underlie criminal actions.

The article analyzes the concept of the person of a criminal from the moral and psychological aspect, which includes the analysis of moral and psychological factors that affect his behavior and actions. This approach aims to reveal the inner motives and ethical aspects behind the criminal offense, namely moral values and ethical beliefs, motivation, psychological state, moral development and education. In addition, the article analyzes the concept of the person of the criminal from the criminal-legal aspect, which is an important component of the judicial process and the criminal-legal system and includes the analysis of offenses, the circumstances of their commission, the determination of guilt and the establishment of a possible punishment, consideration of the possibilities of rehabilitation and trial. The investigation of the identity of the criminal from a criminal legal point of view is carried out in accordance with the procedures and means of proof established by law in order to ensure a fair and objective judicial process, as a result of which important decisions are made regarding the responsibility and punishment of the person who committed the criminal offense.

Key words: *identity of the criminal, criminological analysis, psychological characteristics, behavior patterns, profiling, criminal behavior.*

Постановка проблеми. Особа злочинця визнається важливим об'єктом досліджень у галузях кримінології, кримінальної психології та соціології. Відповідно до різних визначень, злочинця можна розглядати як індивіда з конкретними характеристиками, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. До характеристики особи злочинця необхідно підходити комплексно, потрібно брати до уваги не лише кримінально-правові та кримінологічні ознаки, які складають його структуру, але й морально-психологічні якості індивіда. З метою профілактичних заходів щодо запобігання злочинності, особливо актуалізуються врахування не лише зовнішніх очевидних ознак і факторів, але й чинників, що формують психологію особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти, що пов'язані з цією проблематикою досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ю. М. Антонян, В. Н. Бурлаков, Я. І. Гилінський, А. І. Долгова, А. В. Іщенко, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунєєв, Д. А. Шестаков, А. М. Яковлев та інші.

Метою статті є аналіз особи злочинця шляхом інтегрально-комплексного підходу через призму як морально-психологічних, так і кримінально-правових ознак індивіда, що вчинив кримінально-протиправні діяння.

Виклад основного матеріалу. У понятті «людина» поєднана чітка єдність різних сторін її сутності, а саме її соціальної та біологічної складової. Поняття «особистість» фіксує лише специфічно-соціальні ознаки. Особистість – це ніби «соціальне наповнення людини», те, ким вона стала у процесі свого індивідуального та

суспільного розвитку. Людина складається з ряду моральних, психологічних, матеріальних, ідеологічних, правових, сімейних, естетичних, культурних та інших відносин, що складають її зміст буття як особистості. При цьому на формування кожної конкретної особистості впливають й індивідуальні її особливості (життєвий досвід, сімейні взаємовідносини, трудовий колектив, коло друзів та знайомих). Соціальна складова особистості пов'язана безпосередньо з її характером та стійкістю її внутрішнього духовного світу. Тобто, психічні процеси особи обумовлюють і її поведінку, яка залежить від ряду об'єктивних умов. Соціальний статус людини характеризується не лише її приналежністю до певної соціальної групи та місцем у системі суспільних відносин, але й своєю психологією. При вживанні поняття «особистість злочинця» слід мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка скоїла злочин. Не можна ототожнювати поняття «особа злочинця» і «злочинна особа», оскільки перше не існує поза вчиненням злочином і властивостями суб'єкта злочину.

Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» й «особа злочинця», як правило, використовуються кримінально-правовою наукою. Особа злочинця є складним поняттям, що утворюється поєднанням загально соціологічного поняття «особа» та цілком юридичного – «злочинець». Зокрема згідно з чинним законодавством України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України) [3].

В кримінологічній науці зазвичай використовується поняття «особистість злочинця» або «особа злочинця». Оскільки поняття особистості включає в себе складні аспекти, такі як біологічні, психологічні та соціальні фактори, воно визначається як інтегроване поняття, що містить систему ознак, властивостей і характеристик, що визначають особистість як особу, яка вчинила злочин. Як варіант особистості загалом, особа злочинця має загальні характеристики, такі як стать, вік, професія, освіта, соціальний статус та роль у суспільстві. Однак, як особливий випадок особистості, злочинець також володіє специфічними характеристиками, які визначають його суспільну небезпечність і відображають характер та ступінь цієї небезпечності [5, с. 154].

У свою чергу, поняття «особа злочинця» є складним інтегруючим поняттям, що включає в себе як біологічні, так і психологічні та соціальні сторони людини.

На думку Денисова С. Ф. «особа злочинця» є складним, інтегруючим і багатовекторним поняттям. У кримінологічній науці існує низка визначень особи злочинця, які можна об'єднати, на його думку, за такими трьома ознаками:

– формальна ознака передбачає підхід, за яким особа злочинця розглядається як особа людини, яка вчинила злочин, з наданням їй певної цілісної характеристики, а саме це складне інтегруюче поняття, що об'єднує у собі ряд біологічних, соціальних та психологічних сторін;

– змістовна ознака передбачає окрему характеристику особи злочинця у зв'язку з учиненням нею кримінального правопорушення та наявністю причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та особою;

– формально-змістовна ознака – та, за якою виділяється стан особи в момент учинення кримінального правопорушення, а саме коли до та після вчинення кримінального правопорушення (часовий термін) особа не може вважатися «особою злочинця» [1, с. 154].

Ознаки особи злочинця утворюють категорію структури особи злочинця. Складниками структури є такі групи ознак [5, с. 59]:

1) біофізіологічні (стан здоров'я, особливості фізичної будови тіла або конституції, природні властивості нервової системи, генетичні особливості та схильності);

2) соціально-демографічні (стать, вік, національність, сімейний стан, трудова зайнятість, стан фізичного чи психічного здоров'я);

3) соціально-рольові (рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сіль-

ського населення, рівень освіти, соціальний статус, участь у соціальному житті громади тощо);

4) морально-психологічні (рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові якості, інтелектуальний рівень особи);

5) кримінально-правові (повторність, недієдатність);

б) кримінологічні (індивідуальні, групові та типологічні ознаки особи).

Зазвичай психічні характеристики особи недостатньо враховуються в процесі визначення її кримінальної відповідальності, і лише внаслідок виявлення серйозних аномалій в психічному стані особи може бути обґрунтована неосудність або обмежена осудність. Проте, загальні психолого-психічні характеристики особи злочинця залишаються менше дослідженими, і внаслідок цього, їх роль у судовому процесі обмежується, особливо при вирішенні питань щодо призначення покарання, звільнення від нього або визначення кримінальної відповідальності.

Один із сучасних методів виявлення злочинців та аналізу їх злочинних намірів полягає у використанні профайлінгу. У кримінології ця методика є інтегральним підходом до запобігання кримінальним правопорушенням, що ґрунтується на виділенні характеристик осіб, які вчинили кримінальне правопорушення або готуються до його вчинення, на основі аналізу психологічних, кримінологічних, криміналістичних і соціологічних аспектів. Основною складовою цього методу є вивчення патернів поведінки особи, а також використання біхевіористських та когнітивних досліджень. Психологічний аналіз в профайлінгу використовується для глибшого розуміння злочинців: хто вони, які їхні мотивації, чому вони здійснюють ті або інші дії. Важливим методом є візуальне спостереження та співбесіда, спрямовані на виявлення неконгруентності між вербальною та невербальною, фізичною та психологічною інформацією. Цей метод базується на припущенні, що всі психоемоційні реакції людини проявляються у її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, внутрішній і зовнішній секреції, а також в позах, інтонаціях голосу і т.д. [8, с. 154].

Деякі зарубіжні вчені зазначають, що вчиняючи кримінальне правопорушення, особливо готуючись до його вчинення, злочинець оцінює не лише обстановку, в якій він буде діяти, але й особу потерпілого (його вік, стать, фізичні та інтелектуальні можливості, морально-психологічний стан

тощо). Провідні науковці серед ряду агресивних реакцій особи злочинця виділяють такі:

– фізична агресія (напад) – це безпосереднє застосування фізичної сили по відношенню до іншої конкретної особи;

– непряма агресія – це агресія, що спрямована опосередковано на іншу особу, виражена у злостивих плітках, жартах тощо) або спрямована ні на кого конкретного (крики, биття по стінах, предметах тощо);

– дратівливість – це нервова збудливість, схильність до негативу, неадекватні реакції на певні ситуації (різкість, грубість, неадекватність);

– негативізм – невмотивована манера поведінки суб'єкта, що полягає у діях, навмисно протилежних до вимог та очікувань інших осіб або соціальних груп;

– образа – почуття досади, гіркоти та невдоволення, що викликане в особи певним негативним вчинком;

– підозрілість – почуття, що інші особи бажають завдати шкоду;

– вербальна агресія – висловлення негативних емоцій як через крики та сварку, так і через словесні відповіді (лайливі слова, прокльони, погрози).

Злочинна поведінка, розглянута в контексті індивідуального життя, завжди має свою внутрішню логіку і закономірності. Тому важливо проводити комплексне дослідження особи злочинця, яке не обмежується лише визначенням окремих характеристик, що часто дають поверхневий образ особи. Таке дослідження має бути спрямоване на глибокий аналіз взаємозв'язку цих характеристик, що є ключовим для розуміння

внутрішнього механізму формування особистості злочинця. Важливо, щоб такий підхід дозволяв не лише поглибити наші знання про злочинців взагалі, але і надавав можливість вирішувати завдання боротьби зі злочинністю на індивідуальному рівні, коригувати негативну поведінку та запобігати новим кримінальним правопорушенням. Такий підхід не лише збагатить нашу наукову базу про злочинців, але і підвищить ефективність індивідуальної профілактичної роботи зі злочинцями та їх реабілітації.

Висновки. З огляду на вищезазначене, особа злочинця являє собою сукупність як кримінально-правових, так і психологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєне ним кримінальне правопорушення. Викривлена структура людської особистості пов'язана перш за все не з відсутністю чи недостатністю певних психічних якостей (сили волі, інтелектуальних здібностей, емоцій), а більшою мірою з невідповідністю між особливостями психіки людини та умовами, в яких відбувається становлення її особистості.

Для того, щоб зрозуміти причини злочинних намірів злочинця перш за все необхідно вивчати цю особистість, виявити зовнішні соціальні явища і процеси, що формували ці криміногенні риси особи злочинця. Злочинну поведінку крім того необхідно вивчати через призму розуміння причин вчиненого, а не лише задля запобігання та протидії злочинності. Можливо ефективність діяльності певних органів (органи досудового слідства, суд, установи відбування покарань) значно підвищилася б, якби саме особистість ставили у центр уваги, а не лише умови та рівень її життя, матеріальні можливості, соціальний статус тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Lehan I., Kovalenko V., Bondar V., Holovkin S., Nikitenko V.. Possibilities of using weapons science in the investigation of criminal offenses. *Lex humana*, v. 15, № 3, 2023, ISSN 2175-0947. Pp. 567–579.
2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152–159. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content>
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кримінологічний вимір сучасності: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (14 квітня 2022 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. 102 с.
5. Куликович А.Ю. Значення психологічних ознак особи злочинця: кримінологічний аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4, ч. 1. С. 58–60.
6. Леган І.М. Організовані злочинні групи як суб'єкт скоєння транснаціональних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 294–297.
7. Пенітенціарна кримінологія: підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джуца та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
8. Подільчак О.М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4 частина 2. С. 154–157.